

Makale Geliş | Received: 03.07.2019
Makale Kabul | Accepted: 12.09.2019
Yayın Tarihi | Publication Date: 25.03.2020
DOI: 10.20981/kaygi.619184

Tayfun TORUN

Dr. | Dr.
Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bursa, TR
Uludag University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Bursa, TR
ORCID: 0000-0001-7169-5944
tayfuntorun@gmail.com

Jürgen Habermas'ın Kamusal Alan Kavrayışı: Rasyonel Politik İrade Oluşumu

Öz

Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü, felsefe, sosyoloji, tarih, iletişim gibi farklı disiplinlerin verilerini sentezleyerek demokrasilerin örgütlenme ya da meşruiyet ilkesi olarak *kamusal alanın* jeneolojisini yapan olağanüstü kapsamlı, *paradigmatik* bir eserdir. Bu eserin önemi, her şeyden önce, Eleştirel Teori'nin normatif bir temelde yeniden yapılandırılmasına imkan veren "tahakkümden bağımsız iletişim" düşüncesinin ele alındığı ilk yer olmasıdır. Habermas'ın felsefesinde kamusal alan, bireylerin özel alanlarından çıkarak eşit yurttaşlar olarak tartışmaya katılabildikleri, toplumsal, kültürel ve politik her türlü mesele üzerine söz söyleyebildikleri, özgür tartışmanın alanı olarak tanımlanır. Ona göre, burjuva toplumuna özgü tarihsel bir kategori olarak ortaya çıkan ve gelişen bu alan, rasyonel tartışma yoluyla yurttaşlar arasında mevcut problemlerin çözümü için rasyonel bir uzlaşmanın tesis edilebilmesini mümkün kılmaya anlamında demokrasilerin kurucu/normatif unsurlarından birini oluşturur. Bu anlamda, kamusal alan, yurttaşların kendi kaderlerini özgür tartışma yoluyla belirleyebildikleri, rasyonel politik irade oluşumu alanı olarak kavranır. Eserin son bölümünde, 19. Yüzyıldan itibaren bu yapıların çözülme eğiliminde olduğunu, kamusal alanın bireylerin tahakküm altına alınmasına götüren yapısal bir dönüşüme uğradığını ileri sürse de, Habermas'ın felsefesinin evriminde (farklı teorik çerçeveler içerisinde de olsa) rasyonel politik irade oluşumunun mekanı olarak kamusal alanın ideal bir şekilde nasıl tesis edileceği daima merkezi bir tema olarak kalır. Bu makalede, ilk olarak *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*'nde hem tarihsel hem de normatif bir kategori olarak kamusal alanın ele alınış biçimi tartışılmaktadır. İkinci olarak Habermas'ın, kamusal alanın yapısal dönüşümüne ilişkin yorumunun açtığı temel tartışmalar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jürgen Habermas, Kamusal Alan, Özel Alan, Uzlaşım, Anlaşmaya Varma, İletişimsel Eylem, İletişimsel Rasyonellik.

Abstract

Jürgen Habermas' *The Structural Transformation of the Public Sphere* is a remarkably comprehensive and paradigmatic work, which explains the genealogy of the public sphere as organization and legitimation principle of the democracies by synthesizing data from different disciplines like philosophy, sociology, history, and communication. The primary significance of this work is that the idea of "communication free from domination" was dealt with for the first time and facilitated the reconstruction of Critical Theory on a normative basis. In Habermas' philosophy, the public sphere is defined as the realm of free discussion, where individuals can join the discussion as equal citizens and speak about all social, cultural, and political matters. This sphere, which emerged and developed as a historical category peculiar to the bourgeois society, is one of the constitutive/normative elements of democracies, and enables the constitution of a rational consensus among citizens for problem-solving thanks to rational discussions. In this sense, the public sphere is conceived as the

realm of rational political will formation, in which citizens could determine their destiny through free discussion. Although it is claimed in the last part of the book that these structures have dissolved since the 19th century, and that the public sphere have been undergoing a structural transformation leading to the domination of individuals, how to ideally establish the public sphere as the medium of rational political will formation always remains a central theme in the evolution of Habermas’ philosophy (albeit within different theoretical frameworks). In this article, the ways in which public sphere as a historical and normative category is dealt within the *Structural Transformation of the Public Sphere* are discussed. Secondly, the main debates that followed Habermas’ work and his comments on the structural transformation are tackled with.

Keywords: Jürgen Habermas, Public Sphere, Private Sphere, Agreement, Reaching an Understanding, Communicative Action, Communicative Rationality.

Jürgen Habermas’ın felsefi düşüncelerinin çıkış noktası, kendi deyimiyle, “insanın doğası gereği *toplumsal* bir varlık olduğu”dur.¹ Toplumsal bir varlık olarak insanı anlamak için, Aristoteles’in *zoon politikon* tanımlamasına başvurulabilir. “İnsan politik bir hayvandır” demek aslında onun *kamusal* bir varlık olduğuna atıfta bulunur. Habermas’ın ifadeleriyle,

insan, ancak toplumsal ilişkilerden oluşan bir kamusal ağın içine doğumundan itibaren yerleşmesi sayesinde, onu bir kişi haline getiren becerileri geliştiren bir hayvandır. [...] Her şeyi birbirimizden öğreniriz. Bu işe sadece kültürün oluşmasına neden olan bir ortamın kamusal alanında mümkündür.²

Siyasi kültürün henüz tam olarak oturmadığı, kısmen dışarıdan empoze edilmiş, sancılı bir demokratikleşme sürecinden geçen İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya’nın entelektüeli olan Habermas, Eleştirel Teori’nin birinci kuşağının bireyin özgürleşimi konusunda pesimist bir noktaya sürüklendiği yerde, politik kamusal alanın bireyin özgürleşimi açısından büyük bir öneme sahip olduğunu ileri sürer.³ Öyle ki, kamusal

¹ Habermas, 2009: 17.

² Habermas, 2009: 17-18.

³ Habermas, 2009: 24-25. Ayrıca Eleştirel Teori’nin iki kuşağını temel tezleri üzerinden karşılaştıran bir çalışma için bkz. Helmut Dubiel, “Herrschaft oder Emanzipation? Der Streit um die Erbschaft der kritischen Theorie”, *Zwischenbetrachtungen: Im Prozess der Aufklärung*, (Hgg. von A. Honneth&T. McCarthy&C. Offe und A. Wellmer), F. am Main, Suhrkamp Verlag, Zweite Auflage, 1989, s. 504-518. Eleştirel Teori’nin birinci kuşağının kapitalizm, araçsal akıl, aydınlanma ve kültür endüstrisi eleştirileri, yalnızca işçi sınıfının devrimi gerçekleştirmesine dair umudun değil, bir bütün olarak öznenin kendisini gerçekleştirmesine ve özgürleşimine dair umudun ortadan kalktığını ilan eder niteliktedir. Buna karşın Habermas’ın felsefesi, belirli bir özne arayışı yerine özgürleşim problemini öznelarası iletişim süreçlerine referansla yeniden tanımlar. Kamusal alan nosyonu, öznelarasılığa yapılan vurgu bağlamında Habermas’ın felsefesinin bütününde daimi bir tema olarak önemli bir yere sahiptir.

alan, Habermas’a göre, toplumsal bütünleşmenin gerçekleşebileceği yegane mekandır. Bu mekan, karmaşık toplumsal bütünde bireyleri bir arada tutan toplumsal bir “iç yapıştırıcı” görevi görür.

Daha basit etkileşimlerde ortaya çıkan genel “kamusal alan” olgusu, öznelarası gizemli, farklılıkları birbirine denkleştirmeden birleştirme gücü açısından beni daima ilgilendirmişti. Kamusal alanlarda, toplumsal bütünleşmenin yapılarını okumak mümkündür. Kamusal alanların düzeninde ilk önce, çürümenin anormal nitelikleri veya baskıcı bir toplumsallaşmanın çatlakları kendini gösterir. Modern toplum koşulları altında, özellikle de demokrasi kurumunun siyasi kamusalılığı, toplumun bütünleşmesi için semptomatik bir anlam kazanır. Çünkü karmaşık toplumlar normatif olarak sadece vatandaşlar arasında hukuk aracılığıyla soyut bir dayanışma sayesinde bir arada tutulabilir. Artık şahsen tanışmayan vatandaşlar arasında, sadece kamusal fikir ve istenç oluşumu süreci aracılığıyla kırılabilir bir ortaklık sağlanabilir ve yenelenebilir. Bir demokrasinin durumu, politik kamuoyunun nabzı dinlenerek anlaşılabilir.⁴

Dolayısıyla, “kamusal alan” nosyonuna Habermas’ın düşüncesinde *toplumsal alanın demokratik inşası ve bireye bir özgürlük alanı* tesis edilmesinde merkezi bir rol atfedilir. *Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü*, kamusal alana atfedilen bu merkezi rolün hem tarihsel hem de felsefi temellerinin ilk ortaya konduğu yerdir.

Habermas’ın ilk büyük yapıtı kabul edilen ve modern toplumların gelişimini ele alan *Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü*, modernite söylemine iki bakımdan eklenir. Eserin birinci bölümü, modern öznenin özgürleşiminin önünü açan ve ona kendini gerçekleştirme olanağı sağlayan olgunun “burjuva kamusal alanı”nın doğuşu olduğunu tespit eder. Habermas burada burjuva kamusal alanının doğuşunun tarihsel anlatımı üzerinden bu özgürleşimin gerçekleşmesini olanaklı kılan koşulları ele alır. Bu bağlamda burjuva kamusal alanının politik irade oluşumunun mekanı olarak taşıdığı öneme odaklanır. Habermas’ın felsefesinde kamusal alan, bireylerin özel alanlarından çıkarak eşit yurttaşlar olarak tartışmaya katılabildikleri, toplumsal, kültürel ve politik her türlü mesele üzerine söz söyleyebildikleri, özgür tartışmanın alanı olarak tanımlanır. Ona göre, burjuva toplumuna özgü tarihsel bir kategori olarak ortaya çıkan ve gelişen bu alan, rasyonel tartışma yoluyla yurttaşlar arasında mevcut problemlerin çözümü için rasyonel bir uzlaşmanın tesis edilebilmesini mümkün kılması anlamında demokrasilerin

⁴ Habermas, 2009: 25.

kurucu/normatif unsurlarından birini oluşturur. Bu anlamda, kamusal alan, yurttaşların kendi kaderlerini özgür tartışma yoluyla belirleyebildikleri, rasyonel politik irade oluşumu alanıdır. Onun felsefesinde “iletişim” kavramına yapılan ilk ve en temel vurgu da burjuva kamusal alanı içerisinde politik irade oluşumunun olanaklılık koşulu olarak burada yapılır. Kariyeri boyunca Habermas, bireyin özgürleşiminin “tahakkümden bağımsız” ya da “çarpıtılmamış” iletişim koşullarında mümkün olduğunu savunur. Dolayısıyla burjuva kamusal alanının doğuşunun hikayesi ve anlatılan tarihsel koşullar, modernitenin kazanımlarının belirlenmesi noktasında hayati bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, kitabın son bölümü, burjuva kamusal alanının çöküşü temasını ele alır. Çöküş analizi, gerek Weber tarafından gerekse Eleştirel Teori’nin kendinden önceki düşünürleri tarafından tasvir edilen, modern özneyi tahakküm altına alan koşulların ortaya çıkması düşüncesine dayanır. Bu noktada yapılan tespitlerin, özellikle selefının Aydınlanma ve kültür endüstrisi eleştirisiyle muazzam bir paralellik taşıdığı söylenebilir. Yine de Habermas’ın düşüncelerinin özgün yanı, sözü edilen yapısal dönüşümün bir kader olmadığı noktasında yatar. Modernitenin krizi (kamusal alanın çöküşü teması) tespiti doğru olmakla birlikte, özne için hala kendini gerçekleştirme yolu açık görünmektedir. Dolayısıyla bu eser, Habermas’ın öznenin yeniden tesisinin bir ideal olarak “iletişim”e bağlı olduğunu ve hatta tarihte mutlu ancak kısa bir an olarak bu durumun koşullarının gerçekleştiğini tespit ettiği ilk yerdir.

Habermas analizine öncelikle bir kavram analiziyle başlar. Günlük dilin olağan akışı içerisinde sıklıkla karşılaştığımız *Kamusal*, *Özel* ve *Kamu* kavramları, yalnızca günlük dil için değil, başta hukuk, siyaset bilimi ve sosyoloji olmak üzere pek çok bilim dalı için de kendilerinden vazgeçilemeyen kavramsal kategorilerdir. Söz konusu kavramların, gerek günlük dildeki gerekse de bilim alanındaki kullanımları göz önüne alındığında, bu kullanımların, değişik tarihsel evrelerden kaynaklanan ve birbiriyle uyuşmayan çok çeşitli anlam içeriklerine gönderimde bulunduğu kolaylıkla görülebilir. Örneğin, *kamusal* ve *kamu* kavramlarının kullanımlarına baktığımızda, şayet herkese açık iseler toplantıları ‘kamusal’ olarak adlandırırız; ya da yine herkese açık olması anlamında “kamusal binalardan” söz ederiz. Ancak bu kullanım bile, bu tür binaların

herkese açık olmasının ötesinde, devlet kurumlarını barındırmasına gönderimde bulunan ilave bir içeriğe sahiptir. Devletin kendi hukukuna tabi olanların “kamusal selametini” sağlaması anlamında “kamu erki” olmasından söz edilebileceği gibi; öte yandan, “kamu görüşü anlamında, tepki gösteren veya olan bitenden haberdar kamuoyunu ifade eden, halkla, aleniyetle, ilan etme/yayımlamayla bağlantılı”⁵ daha yaygın bir başka kullanım bağlamından daha bahsedebiliriz. Kısaca, söz konusu kavramlar, “bir yandan ortak ve herkese açık alanları işaret ederken, öte yandan da devlete ait olan, kamu ajansı olmayanlara kapalı mekanları ifade ediyorlar; yani birbirlerine zıt anlamlarda”⁶ kullanılmaktadırlar. Örneklerini çoğaltabileceğimiz anlam sendromları dikkate alındığında, Habermas’a göre, yerlerine daha kesin kavramsal yapılar ikame edemediğimiz ancak kendilerine başvurmaksızın da yapamadığımız bu kavramlar, örgütlenme ilkesi hala kamusal alan olan mevcut düzeni anlayabilmek için açıklanmak, aydınlatılmak zorunda olunan kategorilerdir.

Habermas, etimolojik kökeni dikkate alındığında Kamu kavramının Almanca’da ilk olarak 18. yüzyılda “kamusal” sıfatından türetilerek kavramsallaştırılmış olmasından hareketle, bu kavram kategorisinin açıkça burjuva toplumundaki bir oluşuma işaret ettiğini iddia eder. Bunun aksine, kamusal-alan ya da özel-alan kavramsallaştırmalarına ise çok daha erken dönemde rastlamak mümkündür.

Hannah Arendt’in açıklamalarına referansla Habermas, modern dönemin *kamusal alan-özel alan* karşıtlığının kökeninin Antik Yunan’ın *polis-oikos* karşıtlığında bulunduğunu ve de günümüze bu formlar üzerinden aktarıldığını dile getirir. “Olgun Yunan şehir devletlerinde, özgür vatandaşların ortak kullandığı (*koine*) polis’in alanı, tek tek şahıslara ait olan (*idia*) oikos’un alanından kesin olarak ayrılmıştır. Kamusal hayat, *bios politikos* Pazar meydanında, agora’da cereyan eder,...”⁷ bunun aksine özel alan, Yunanca adından da anlaşılacağı üzere eve bağlı olan, mahremin alanından başka bir şey değildir. Bu bağlamda Antik Yunan’da bireyler, “Pazarda (Agora’da), Site sorunlarının tartışılmasında, mahkemelerde, savaşlarda ve savaş oyunlarında bir

⁵ Habermas, 2005: 58.

⁶ Timur, 2008: 36.

⁷ Habermas,2005: 60.

kamusal alan (*Polis*) içinde birlikte olurken, evlerinde de (*Oikos*) özel hayatlarını yaşıyorlardı.”⁸ Habermas’ın ifadeleriyle,

Yunanlıların bilincinde kamu, özel alanın karşısında bir özgürlük ve istikrar âlemi olarak yükselir. Her şey ancak kamunun ışığında açığa çıkar, herkesin gözüne orada görünür. Meseleler vatandaşlar arasındaki konuşmalarda dile gelir ve şekillenir; eşitler arasındaki çatışmada en iyi olan ortaya çıkar ve gerçek özüne bürünür –şanın ölümsüzlüğüne. Hayat kavgası ve hayati ihtiyaçların karşılanması zorunluluğu, *oikos*’un sınırları içinde utançla saklanırken, *polis* onur kazanılabilen serbest bir alan sunar: elbette vatandaşlar eşitler olarak ilişki kurarlar (*homoioi*), ama hiç kimse temayüz etmeye çalışmaktan (*aristoiein*) geri kalmaz. Aristoteles’in bir katalog halinde derlediği erdemler yalnızca kamu alanı içinde geçerlidir, orada takdir edilir.⁹

Ortaçağda tümüyle ortadan kalktığını gördüğümüz *kamusal alan-özel alan* ayırımının yeniden ortaya çıkması modern devletin ve ondan ayrılan burjuva toplumunun oluşumu eliyle gerçekleştirilir.¹⁰ Habermas’a göre, Antik Yunan’dan uyarıldığı haliyle bu *kamusal alan-özel alan* karşıtlığı, burjuva bir kamunun siyasal bilincinin oluşmasına ve hukuksal kurumlaşmasına hizmet etmiştir. Başka bir ifadeyle, bireylerin eşitler olarak tartışmaya katılabildikleri modern kamusal alan doktrini kaynağını *polis*’in alanında bulurken; karşıt kutbu oluşturan mahremiyet alanı (her ne kadar niteliği değişmiş olsa da) yine ailenin (ancak bu kez ataerki ailenin sınırları) içerisinde cereyan eder.

Habermas, modern devletin ve onun asli bir unsuru olarak burjuva kamusal alanının doğuşunu, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi bağlamında açıklar. Ona göre, toplumsal yapının değişmesine neden olan iki temel unsur, kapitalizmin iki karakteristik özelliği “mal ve haber dolaşımı”dır. Etkileri ancak kapitalizmin merkantilist/ticari aşamasından itibaren yıkıcı bir karakter kazanan mal ve haber dolaşımı, modern devletin “kamu erki” olarak kavramsallaştırılmasına neden olan en önemli etkidir. Bu haliyle, artık şehirlerin sınır duvarlarının ötesine geçen bir ticaret olgusunu, büyük ticari şirketlerin ve pazarların kurulması takip eder. Bu bağlamda,

⁸ Timur, 2008: 37.

⁹ Habermas, 2005: 60.

¹⁰ Ortaçağda bu ayırım bütünüyle ortadan kalkarak, yerini temsili bir kamusalığa bırakır. Buna göre, “daha yüksek ve daha alçak ‘üst makamlar’, ya da daha yüksek ve daha alçak ‘hakkaniyetler vardır; fakat özel şahısların, kamu alanına onun zemininden çıkarak dahil olacakları, özel hukuka göre kesinleştirilmiş bir statü yoktur.” [Habermas, 2005: 62]. Başka bir ifadeyle bu dönem, bir *yurttaşlık* düşüncesi ile değil, önünde yalnızca otoritenin temsil edildiği bir *teba* anlayışı ile karakterize olur.

Habermas’a göre, modern devletin bir vergi sistemiyle birlikte kavramsallaştırılması, ticari faaliyetlerin korunma talebinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹¹ Habermas’ın ifadesiyle, “Mal ve haber dolaşımındaki (borsa, basın) ilişkilerin sürekliliği, bundan böyle kesintisiz bir devlet etkinliğini gerekli kılmaktadır.”¹² Kapitalizmin merkantilist aşamasında devlet, mevcut ticari yapının devamlılığını daimi yönetim ve bir ordu ile garanti eden, “resmi el” konumundadır. Merkantilizm, mal dolaşımında olduğu kadar, “haber dolaşımı” anlamında basın alanında da muazzam bir etki yaratır. Haber artık aleni bir karaktere bürünür. Her ne kadar bir alenilik vurgusu yapıyor olsa da, haber dolaşımında, hala bir sansürün olduğunu ve alenilikten anlaşılan şeyin sınırlı yapısını Habermas şu sözlerle ifade etmektedir: “Hükümetin açıklamalarının gittiği adres, ‘umum’du, yani ilke olarak tebaanın tümü. Fakat genellikle açıklamalar bu yoldan ‘sıradan adam’a değil, en nihayet ‘tahsilli zümrelere’ ulaşıyordu.”¹³

Habermas, haber dolaşımının muhatabı olarak halkın içinde merkezi bir yer işgal eden yeni bir toplumsal zümreye işaret etmektedir: burjuva sınıfına. “Bu ‘burjuva’ tabakası, kendisini başlangıçtan itibaren okuma topluluğu olarak ortaya koyan kamusal topluluğun esas taşıyıcısıdır.”¹⁴ Sözü edilen burjuva sınıfının içeriğini ise, hükümdarlık idaresinin memurları, hukukçular, hekimler, papazlar, subaylar, profesörler, öğretmenler ve diğer tahsilliler, meydana getirir.

Kamusallığın Yapısal Dönüşümü’nde burjuva sınıfının ortaya çıkışı, bir bilinçlenme süreci, hükümet ya da genel anlamda iktidar karşısında kendi bilincine varan bir toplumsal yapılanmanın ortaya çıkışı olarak tanımlanır. 18. Yüzyılın son çeyreğinde, kamusal alan (haberleşmenin ve aleniyetin alanı), kamusal olarak bir araya toplanmış özel şahısların, kamu erkini, kamuoyu önünde meşrulaşmaya zorlamaya

¹¹ Habermas’ın vurguladığı gibi, “merkantilizm asla devlet işletmeciliğini himaye etmez; merkantilizmin işletme politikası daha çok, elbette bürokratik yollardan, kapitalistçe çalışan özel işletmelerin kurulup geliştirilmesini teşvik eder.” [Habermas, 2005: 88].

¹² Habermas, 2005: 80.

¹³ Habermas, 2005: 86.

¹⁴ Habermas, 2005: 87.

yöneldikleri bir forum olarak kamu erkinden kopuşu temsil eder. *Publicum* halka, *subjektum* özneye, hükümetin tebaası ise onun sözleşme ortağına dönüşmeye başlar.¹⁵

Burjuvazinin, kamu erki olarak devlet ve onun tebaası/muhatabı olarak halk arasındaki gerilimli ilişkide üstlendiği muhalefet misyonu şu şekilde ifade edilebilir:

Burjuva toplumunda kamu, kendisini ilkin kamusal topluluk olarak bir araya gelmiş özel şahıslar suretinde ortaya koyar. Özel şahıslar, hükümetin düzenlemelerine tabi olan kamuoyunu, kamusal erke karşı vakit geçirmeksizin sahiplenerek; bu erkle, esasen özelleşmiş olan ama kamusal bakımdan da önem taşıyan mal dolaşımı ve toplumsal emekle ilgili genel kurallar konusunda hesaplaşmaya koyulurlar. Bu siyasal mücadelenin, kendine özgü, tarihsel olarak benzeri olmayan bir aracı vardır: kamusal akıl yürütme [usavurum, muhakeme].¹⁶

Burjuvazinin muhalefeti, kamu erki karşısında “aleniyet” ilkesi uyarınca, kamusal akıl yürütme ile her şeyin gün yüzüne çıkartılmasında ifadesini bulur.

Fransa, İngiltere ve Almanya örneklerinden hareketle Habermas, burjuva bir kamusal topluluğun doğuşu ile birlikte 18. Yüzyılda kamunun mekanının saraylardan şehirlere geçtiği tespitinde bulunur. Buna göre, şehirler, özgür bireylerin eşitler olarak tartışmalara katılabildiği mekanlarıyla aydınlanmanın taşıyıcısıdır. Bu dönemde ortaya çıkan salonlar, kahvehaneler, okuma cemiyetleri vb. yerler kamusal tartışmanın mekanları olarak Habermas’a göre, oldukça önemli bir işlevi yerine getirmiştir:

Şehirlerin ağırlığı, bütün farklılıklarına rağmen İngiltere’de de Fransa’da da aynı toplumsal işlevleri üstlenen yeni kurumlarla pekişir: bunlar [İngiltere’de] 1680 ile 1730 arasında, serpilen kahvehaneler ile [Fransa’da] Devrime kadar Naiplik döneminde ortaya çıkan salonlardır. Bunlar hem İngiltere’de hem de Fransa’da, aristokratik toplulukla burjuva entelektüelleri arasında okumuşluk temelinde eşdeğerliğin de olduğu yerler; önce edebi olarak başlayıp sonra siyasal nitelik kazanan eleştirinin merkezleridir.¹⁷

Habermas’ın felsefi tarihsel analizine göre, burjuva sınıfının kamu erki karşısında tam anlamıyla siyasal bir aktör olarak konumlanmasından önce, kahvehaneler ve salonlarda ortaya çıkan bu sınıfın oluşturduğu yapı, edebi bir kamudur. Edebi kamu, “henüz kendi içinde dönüp duran kamusal akıl yürütme faaliyetlerinin deneme alanı;

¹⁵ Habermas, 2005: 90.

¹⁶ Habermas, 2005: 93.

¹⁷ Habermas, 2005: 100.

özel şahısların, içinde var oldukları yeni ‘özel’lik¹⁸ alanının sahici deneyimleri hakkında kendilerini aydınlatma sürecidir.”¹⁹ Bu bağlamda, şehir, burjuva için yalnızca ekonomik açıdan bir merkez niteliği taşımaz; o aynı zamanda kahvehanelerde (coffee-house), salonlarda ve yemek davetlerinde kurumlaşan bir edebi kamunun mekanıdır. Her kesimin kendi ilgilerine göre gidebileceği farklı tartışma mekanlarının varolması bir yana, tartışmalara katılmanın da önünde hiçbir engel bulunmamaktadır.

Almanya’da ise edebi karakterli bir kamunun ortaya çıkışı görece yavaş bir seyir izlese de, bu dönüşüm benzer bir şekilde eski sohbet toplulukları, yemek davetleri ve en belirgin şekilde de Alman Cemiyetleri eliyle gerçekleşir. Nihai anlamda edebi karakterli bir kamunun üstlendiği misyonun önemi Habermas’ın şu ifadelerinden çok net bir şekilde anlaşılmaktadır: “18. Yüzyılın büyük yazarlarından hiçbirisi yoktur ki, temel düşüncelerini önce akademilerde ve bu salonlardaki tartışmalarda ortaya koymamış olsun.”²⁰

Habermas’ın analizinin en çarpıcı noktası, edebi karakterli burjuva kamusunun yerini siyasal karakterli bir kamuya devretmesinde yatmaktadır. Zira sanatsal ve edebi konularda gerçekleştirilen akıl yürütmeler, çok geçmeden ekonomik ve siyasal konuların da ele alındığı akıl yürütmelere dönüşmüşlerdir. İştirak edenlerin nitelikleri ve sayısı ya da tartışma ortamı ya da tartışılan konulardaki muazzam çeşitlilik bir yana, akşam yemeği davetleri, kahvehaneler ve salonlar, özel şahısların eşitler olarak tartışmaya katılabildiği; dolayısıyla toplumsal veyahut da ekonomik statünün değil yalnızca “insan” olmanın ölçüt olarak alındığı mekanlardır.

Bu tartışmaların bir diğer özelliği ise, o zamana değin hiçbir suretle kendilerinden söz edilemeyen, haklarında soru sorulamayan konuların da ele alınabiliyor olmasıdır. Başka bir ifadeyle bu süreç, otoritenin sır *praksisi* altında yer alan ve tabu olarak görülen yapıların da yıkılması, aleniyet ilkesinin ışığında, otoritenin kutsallığını ortadan

¹⁸ Habermas, bu aşamada özel alan kavrayışının artık Antik Yunan’daki gibi *oikos*’un sınırları ile tanımlanamayacağını, daha geniş bir anlamda bir mahremiyet alanı olarak tasavvur edilebileceğini ifade eder.

¹⁹ Habermas, 2005: 96.

²⁰ Habermas, 2005: 103.

kaldırılması sürecidir. Bu sürecin tamamlayıcı unsuru ise, hiç kuşkusuz, “basın”dır. Cemiyetlerin, kahvehanelerin ve salonların çatısı altında gelişen ve bu sınırların dışına taşan düşünceler çok geçmeden yazılı basında da bir karşılık yakalamıştır: Eleştiri artık dergi ve gazetelerdedir ve kamusal topluluk, aynada kendisine bakmaktadır.

Kurumlaşmış sanat eleştirisinin araçları olarak sanat ve kültür eleştirisine yer veren *Journals* [Dergiler], 18. Yüzyılın tipik ürünleridir. Dredner haklı olarak, “dünyanın binyıllarca onsuz idare etmesinden sonra sanat eleştirisinin 18. Yüzyılda birdenbire gün yüzüne çıkmasının garipliği” karşısında şaşkınlığa kapılır. Bir yandan felsefe artık tamamen eleştirel felsefedir, edebiyat ve sanat da artık ancak edebiyat ve sanat eleştirisiyle birlikte yürüyebilmektedir; bu durum, eserlerin bizzat kendilerinin eleştirisini yaptığı “eleştirel dergi”lerde uç noktaya varır. Öte yandan kamusal topluluk da ilk olarak bu yolla felsefeyi, edebiyatı ve sanatı sahiplenerek aydınlanır, evet, kendisini aydınlanmanın canlı süreci içinde kavrar.²¹

Habermas edebi nitelikli kamusal topluluğun siyaset arenasında kendisine başvuru bir güç olarak görülmesi, siyasal kamunun ortaya çıkışı, 18. Yüzyılda ilk olarak İngiltere’de gerçekleşir. Bu dönüşümün başlangıcında, Habermas’a göre, İngiltere tarihindeki 3 temel olgu yer alır: (1) Merkantilizmin geride kaldığının ilanı olarak kapitalizmin yeni bir aşamasını ifade eden, İngiltere Bankası’nın kurulması; (2) basında ön-sansürün kalkması ve nihayetinde (3) parlamentonun kurulmasındaki ilk adım olarak algılanmak durumunda olan, ilk kabine hükümetinin kurulmasıdır. Siyasi bir nitelik kazanan burjuva kamusal alanının devletın bir organı olabilmesi, hiç kuşkusuz ancak bir parlamenter sistemin oluşmasıyla mümkün olacaktır.

İngiltere’de siyasal nitelikli bir kamunun, iktidarla mücadele halinde olan basın eliyle ortaya çıkması olgusu Habermas’ın şu ifadeleriyle oldukça çarpıcı bir şekilde ifade edilebilir:

Muhalefetin başardığı yenilik bir halk oyunun yaratılması olmuştur. Bolingbroke ve arkadaşları, bir noktaya yöneltilmiş, duygudaş iradelerin kuvvetiyle donatılmış ve ona dayanarak siyaset yürütebilecek bir kamuoyu inşa etmeyi becerdiler. Halk tahrikçiliği ve slogan yaygaracılığı, huzursuzluk ve ayaklanmalar gibi yenilikler henüz yoktu. ...Düzenli kamusal toplantılar da henüz yoktu. ...Bu kamuoyu, daha ziyade bir başka etkenle yönlendirildi: hükümete karşı kendini ileri sürebilen ve

²¹ Habermas, 2005: 114-115.

hükümete yönelik eleştirel yorumları ve kamusal muhalefeti normalleştiren bağımsız gazeteciliğin kurulması.²²

Bunu takip eden diğer önemli bir gelişme ise, artık sesi kısılamayan ve eleştirileri, muhalefeti bir şekilde dikkate alınmak durumunda kalan kamusal topluluğun, parlamentoya siyasi bir unsur olarak katılmasıdır. Bu gelişmeyle birlikte 19. Yüzyılda kamuoyu, siyasi bir güç odağı olarak resmen tanınır hale gelir.

Fransa’da burjuva kamusal topluluğunun siyasi bir karakter kazanması ise, ancak Devrim ile mümkün hale gelir. Habermas “Devrim, İngiltere’de bir asrı aşan kesintisiz bir gelişim gerektiren şeyi, yani siyasi düşünce üreten kamusal topluluk için o zamana kadar mevcut olmayan kurumları, şüphesiz daha az istikrarlı bir şekilde bir gecede yarattı.” sözleriyle Fransa’da kamunun siyasi bir karakter kazanmasının İngiltere’ye kıyasla daha geç bir şekilde ortaya çıktığını gösterir. Bununla birlikte Fransız devriminin bütün bir Avrupa tarihi açısından önemi ise, yurttaşların haklarının anayasal bir güvenceye alınması olgusunda yatar.

Şimdi yanıtlanması gereken soru, bu burjuva kamusal topluluğun siyasi açıdan nasıl bir işlevi yerine getirmekte olduğudur. Habermas’ın merceğinde kamu, parlamenter hükümet biçimini içeren burjuva hukuk devletinin örgütlenme ilkesidir. Başka bir ifadeyle, burjuva toplumu kendi ihtiyaçlarına uygun düşen devlet erki arasında uzlaşımı sağlayan normatif bir organ olarak işlev görür. Habermas’a göre, burjuva hukuk devletinde kamu erkinin sınırlandırmalarından özgürleşmiş, ideal bir siyasi kamu,¹⁸ 19. Yüzyıl kapitalizminin rekabetçi aşamasında, yalnızca çok kısa bir süre de olsa gerçekleşebilmiştir. Bu dönemde liberal bir pazar ekonomisinin etkili olduğunu, devletin yalnızca bir hukuk sistemi aracılığıyla pazar ilişkilerini belirleyen, ancak bireylere müdahalede bulunmayan bir karakter arz ettiğini ifade eden Habermas, son bir yüzyıldır burjuva kamusal alanının bir çöküş içine girdiğini dile getirir.

...rekabetçi kapitalizmin, kapitalizmin uzun tarihi içinde sadece mutlu bir an kadar sürdüğünü hatırlamak gerekir: ... özel bir alan olarak burjuva toplumu yalnızca bu

²² Habermas, 2005: 139.

aşamada, siyasal kamu oyunun burjuva hukuk devletindeki yetkin gelişimine ulaşabileceği derecede, kamusal erkin buyruklarından özgürleşebilmiştir.²³

Bu tarih, burjuva toplumunun kamu erki karşısına bir özne olarak çıktığı ve kendi haklarını mücadele yoluyla bir hukuk sistemi üzerinden kendi kendisine elde ettiği bir tarihtir. Bununla birlikte Habermas, yasa kavramının kendi içerisinde taşıdığı bir çelişkiyi de barındırdığını ifade etmekten geri duramaz: Kamu erkine karşı yürütülen mücadelede öne sürülen her iddia kendisi yeni türden bir erk yaratacaktır. Habermas’ın çalışmasının belki de en önemli yönlerinden birisi tam da bu noktada yatmaktadır. Burjuva siyasal kamusunun işlevi, kendisini yeni bir erk olarak tesis etmek değildir. Burjuva bir siyasal kamusal alan, özgürlüğün taşıyıcısı olarak, yasanın kaynağını güçten değil hakikatten aldığı gerekçesiyle, uzlaşımsal bir rasyonalite temeline dayanır.

Görüldüğü gibi, burjuva kamusal topluluğu Habermas’ın perspektifinden hukuk devletinin özgür bir yer olabilmesinin garantörü olarak görülmektedir.²⁴ Ne var ki, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* son bir yüzyıldır bu yapının kapitalizmin emperyal aşaması uyarınca çözüldüğünü ifade ederek sonlanır.²⁵ Habermas’ın terminolojisinde bu durum, “yeni feodalleşme” kavramıyla karşılanır. Devletle toplum arasındaki gerilimin kendisine bir alan tesis ettiği burjuva kamusal alanı, bu gerilimin ortadan kalkması ya da başka bir ifadeyle devletin topluma müdahalesiyle bir özgürleşim alanı olmaktan çıkar.²⁶ Habermas’ın vurguladığı üzere, “devletin payına yeni işlevler düştükçe, onunla

²³ Habermas, 2005: 165.

²⁴ Geoffrey Eley’in burjuva kamusunun aşırı stilize bir şekilde ele alındığı ve bunun da dayanaksız bir idealleştirmeye neden olduğu konusunda yaptığı eleştiri Habermas tarafından kabul edilir. Eley’in vurgulamak istediği nokta, burjuva kamusal alanının başlangıçtan itibaren rakip kamusal alanlar ihtiva ettiği. Dolayısıyla soru, homojen bir kamusal alandan söz edemediğimiz noktada, hatta baskın kamusal alandan dışlanmış iletişim süreçlerini de dikkate aldığımız durumda kamusal alana yüklenen merkezi rolün sarsılıp sarsılmayacağıdır. Kuşkusuz Habermas bu tarihsel perspektifin ötesine geçerek kamusal alanı bütün farklılıkların dile getirilebildiği bir politik irade oluşumu mekanı olarak olumlar. [Habermas, 2005: 18].

²⁵ Habermas kamusal alanın çözülme eğilimlerinin 19. Yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmaya başladığını tespit eder. Ancak Marksistlerin aynı döneme ilişkin “emperyalizm” başlığı altında yaptığı değerlendirmelere (sermayenin yoğunlaşması, tekel ve oligopollerin ortaya çıkması, finans-kapital egemenliği, dünya çapında Pazar kavgası vb.) içeriksel olarak değinmesine karşın bu kavramı kullanmaktan kaçınır. [Timur, 2008: 63].

²⁶ Habermas, 2005: 255-256.

toplum arasındaki ‘duvar’ sallanmaya başlar.²⁷ Devlet ve toplum arasındaki ayrımın ortadan kalkması ve bu iki alanın kaynaşması devletin özel alana sürekli müdahalesi ile karakterize olur.

Devletle toplum arasındaki gerilimin ortadan kalkması olgusuna odaklanan Habermas, bu eserinde toplumsal öznelere bu müdahalenin nesnelere olarak karakterize eder:

Aslında bu dönem Habermas’ın optiğinde, ikili ve çelişik bir yapı oluşturuyor: Bir yandan düşünürün ‘yeni-merkantilizm’ dediği müdahaleci süreç ‘sosyal devleti’ oluştururken, öte yandan da, açık ve özgür tartışmaya temel teşkil eden burjuva kamu alanı giderek ortadan kalkıyor ve bunun yerini yapay yollardan oluşturulmuş ve ‘yönlendirilmiş’ bir kamuoyu alıyor.²⁸

Bu noktada Habermas kapitalizmin yeni formunun kendi devamlılığını sağlayan bir sisteme dönüştüğüne yönelik geleneksel tespitleri izlemektedir. J. Strachey’in bir alıntısına yer veren Habermas, kapitalist sistemin devamlılığını tesis eden şeyin tam da ona karşı verilen demokratik mücadelede saklı olduğu konusunda onunla hem fikirdir. Zira kapitalizm, bir yandan emekçilerin yaşam koşullarını görece iyileştirip, dayanılır kılarken, öte yandan yeni pazarlar oluşturarak gelir dağılımındaki eşitsizlikten dolayı ezilen işçilerin intiharının önüne geçer.²⁹ Habermas *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*’ne yazdığı bu son bölümle birlikte aslında Eleştirel Kuram’ın “tahakküm altındaki birey” kavrayışına geri döner gibidir. Burjuva kamusal alanının ortadan kalkmasıyla birlikte ortaya çıkan, kapitalizmin eşitsiz koşulları altında yönlendirilen birey düşüncesi bu bölümü her bakımdan özetlemektedir. Finlayson bu koşulları şöyle ifade eder:

Gazete ve dergiler yavaş yavaş geniş alanlar elde ederek birkaç zenginin özel çıkarları doğrultusunda hizmet eden dev kapitalist şirketlerin parçaları haline geldi. Kamu fikri, kademeli olarak, eleştirel işlevinin yanı sıra çifte özerkliğini de kaybetti. Kamusal alan, akılcı düşünce ya da güvenilir inançların gelişmesine yardımcı olmak yerine, 19. ve 20. Yüzyıllarda kamu fikrinin yönetilebildiği ve manipüle edilebildiği bir alan haline geldi. Televizyon ve radyo yayınlarının yanında, büyük medya gazeteleri, dergileri, en çok satan romanlar, insanlığın yararına olmak ve özgürlüğü desteklemekten çok bunu engellemeye başlayan tüketici ürünler haline geldi.

²⁷ Habermas, 2005: 260. Dolayısıyla Habermas daha ilk eserinde burjuva kamusal alanının çöküşünü devlet müdahalesine bağlayarak, yaşam-dünyasının sistem eliyle sömürgeleştirilmesi tezinin de bir ilk versiyonunu geliştirmiştir diyebiliriz.

²⁸ Timur, 2008: 64.

²⁹ Habermas, 2005: 261.

Bundan emin olmak için, devlet, ekonomi ve politik kurumlar, halkın desteğini ve onayını kazanmak ve bunula yasaya uygun görünmek konusunda her zamankinden daha becerikli hale geldi. Bununla birlikte, köleliğe yatkın, eleştirmeyen ve ekonomik olarak bağımlı tüketicilerin özel fikirlerine dayanan bu destek, sağlıklı bir kamu düşüncesinden çok, akılcı kamu tartışması aracılığıyla çıktı.³⁰

O halde, Habermas’ın burjuva kamusal alanının yapısal dönüşümü ile kastettiği olgu, devletin kamusal alanla kaynaşma eğilimi ve özel alanın periferiye itilmesi ile birlikte aile yaşantısından oturdukları evlerin mimari özelliklerine, tüketim alışkanlıklarından siyasal tercihlerine değin belirlenen bir özne formasyonunun ortaya çıkmasıyla betimlenebilir. Habermas’ı ilgilendiren mesele, özgürleşimin garantörü olarak savunulabilecek olan ve hala mevcut düzenin örgütlenme ilkesi olan burjuva kamusal topluluğun kurtarılıp kurtarılamayacağıdır. Calhoun, Habermas’ın eserin birinci bölümünde öne sürmüş olduğu burjuva kamusal alanın tarihsel analizinden normatif bir kamusal alan idealinin türetilmesine ilişkin tezin, ikinci bölümdeki tezden çok daha özgün olduğunu dile getirir. İkinci bölümde ileri sürülen yapısal dönüşüm teması, Eleştirel Teori’nin kitle kültürü analizinin bir devamı niteliğindedir.³¹ Başka bir deyişle, ikinci bölüm, kamusal alanın depolitize oluşu ve eleştirel söylemin yoksullaşarak ortadan kalkmasının taslağını çizer.³²

Habermas modern toplumların gelişimi söz konusu olduğunda kamu alanına katılımın artırılmasını vazgeçilmez bir unsur olarak ele alır. *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*’nde “politik irade oluşumu” teması daha genel bir “söylemsel irade oluşumu” temasına evrilir. Başka bir ifadeyle, “[k]atılım, ancak dar bir şekilde tanımlanan politika alanında gerçekleşebilecek bir etkinlik olarak değil, toplumsal ve kültürel alanlarda da söz konusu edilebilecek bir etkinlik olarak görülmeye başlar.”³³

Benhabib’e göre, modernist bir katılım anlayışı üzerine bina edilen Habermasçı kamusal alan düşüncesi, hem Arendtçi *agonistik* hem de liberal anlayışa kıyasla çok daha verimli bir perspektif sunmaktadır:

³⁰ Finlayson, 2008: 37-38.

³¹ Calhoun, 1996: 23.

³² Calhoun: 1996: 24.

³³ Benhabib, 2012: 251.

Bu modernist katılım anlayışı, kamu alanı konusunda yeni bir görüşün oluşmasına yol açar. Bu görüşte kamusal alanı *agonistik bir şekilde* politik seçkinler arasındaki itibar kazanma ve adını sonraki nesillere bırakma mücadelesinin alanı olarak değil, demokratik bir şekilde genel toplumsal normlardan ve kolektif politik kararlardan etkilenenlere bu norm ve kararların oluşturulmasında, değiştirilmesinde ve benimsenmesinde söz hakkı tanıyacak prosedürlerin yaratılması olarak anlaşılır. Bu kamu anlayışı liberal anlayıştan da farklıdır. Habermas ve liberal düşünürler demokratik toplumlarda meşruiyetin ancak kamu diyalogunun sonucu olabileceğine inansalar da, Habermas’ın modelinde bu diyalog nötrlük kısıtlamasına tabi olmayıp ‘pratik söylem’ fikrinin temsil ettiği kriterlere göre değerlendirilir. Genel toplumsal ve politik eylem normlarından etkilenenler bunların geçerliliğini değerlendirmek üzere pratik söyleme katıldıkları her zaman ve her yerde kamu alanı ortaya çıkar. Gerçekte, normların geçerliliği üstüne genel tartışmaların sayısı kadar kamu alanı olabilir.³⁴

Dolayısıyla Habermas’ın felsefesinde katılım ilkesi temelinde ele aldığı kamusal alan, bireylere kendi kaderlerini belirleme imkanı sağlayan bir özgürleşim alanı olarak sunulur. Habermas’ın ifadeleriyle, kamuoyu, maksadı gereğince ne iktidarın sınırı, ne bizzat iktidar, ne de bütün iktidarların kaynağı olmak ister. Daha ziyade, kendi aracılığıyla yürütme erkinin karakterinin, bizzat egemenliğin değişmesini hedefler. Kamuoyunun “egemenliği”, kendi fikri gereğince, içinde genel olarak egemenliğin çözüldüğü bir düzendir. Başka bir ifadeyle, yasa kaynağını *güçten* değil, *hakikatten* alır. Bütün bu açıklamaların ışığında Habermas’ın projesini şu şekilde yorumlamak mümkün görünmektedir: Kitlelerin yeniden gerçek özneler olarak, kendi kaderini tayin edebilen özgür bireyler olarak varolabilmesi, ancak ve ancak kamusal alandaki iletişimin mahiyetine bağlıdır: bozulmamış-manipüle edilmemiş ve her türlü baskıdan muaf bir iletişime. Bu nedenle politik alanda söylemsel bir irade oluşumunun hangi zeminde yeniden tesis edilebileceği meselesine odaklanılmak durumundadır. Bu çerçevede, onun olgunluk dönemi düşünceleri, yapısal bir dönüşüme uğramış olan kamusal alanın hangi koşullarda yeniden canlandırılabilmesine yönelik bir toplum teorisinin ana hatlarını sunar.

Nihayetinde 1980’den bu yana süregelen demokrasi tartışmalarında merkezi bir yer tutan kamusal alan nosyonunun, *tarihsel bir kategori* ve *demokratik bir norm* olarak kavramsallaştırmasını Habermas’a borçlu olduğumuzun altını çizmek hayli önemlidir.

³⁴ Benhabib, 2012: 251.

Thomas McCarthy bu eserin paradigmatik karakterini ve kamusal alan konusundaki tartışmalarda temel metin işlevi gördüğünü şu sözlerle anlatır:

...hiçbir tek çalışmanın ya da çalışma gövdesinin yukarıda sözü edilen birbirinden farklı sorgulama çizgilerini Habermas’ınkiyle karşılaştırılabilir bir içgörü ve güçle birleştirmeyi başaramadığını söylemek, adil bir şey olur. Bu açıdan Habermas’ın çalışması paradigmatik bir çalışma olmayı sürdürüyor.³⁵

İnterdisipliner perspektifinin de etkisiyle pek çok tartışma damarı açmış olan söz konusu eserin paradigmatik çerçevesini kullanan ve onu eleştirerek aşan en önemli çalışmalardan biri Habermas’ın asistanlığını yapmış olan Oskar Negt ve Adorno’nun takipçilerinden biri olan Alexander Kluge’nin birlikte yazdıkları *Kamusallık ve Tecrübe: Burjuva ve Proleter Kamusallığın Analizine Doğru* adlı eserdir. Burjuva kamusal alanından farklı olarak, potansiyel bir tecrübe alanı olarak proleter ya da karşıt bir kamusal alan kavramsallaştırması yapan (ve bu iki alan arasındaki diyalektiği ele alan) Negt ve Kluge’nin eleştirileri, Habermas’ın çalışmasıyla sol kanattan girilen ilk ve kapsamlı eleştirel diyalogu oluşturur.³⁶ Bu çalışma, burjuva bir kamusal alan kavrayışının dışladığı *proleter kamusallık* ya da *karşıt kamusallık* biçiminin kendi *tecrübe* koşulları üzerinden politik söyleme nasıl ve hangi ölçüde nüfuz ettiğinin izini sürmektedir:

Negt ve Kluge kamusal alanı, devlet ile toplum arasında kalan ‘bir ara alan’ olarak ele alan yerleşik kategorileştirmeyi eleştirerek, kamusal alan analizini, maddi üretim ve toplumsal yeniden üretim zemininden kalkarak ele alıyorlar. Onların yaklaşımı, tam da küresel ekonomik politikalar altında çalışan sınıfların örgütsüzleştirilme ve yeniden proleterleşme (mülksüzleşme ve yoksullaşma) süreci derinleşirken, gündemden düşürülen ve değersizleştirilen ‘üretim’, ‘emek’ ve ‘sınıf mücadelesi’ kavramlarının, sadece metaların maddi üretim sürecinde değil, tüm yaşam bağlamlarındaki toplumsal üretim süreçlerinde de geçerli kavramlar olarak yeniden dolaşıma sokulmasını destekliyor. Negt-Kluge’nin ‘proleter’ ya da ‘karşıt’ kamusal alanı, kapitalizmin sömürdüğü, parçaladığı, dıştaladığı ya da bastırdığı, değersizleştirdiği ve tedavülden çıkardığı toplumsal emek gücünün tecrübe, yetenek, beceri ve ilişki biçimlerinin karşı stratejiler aracılığıyla bağlantılandırılmasının ve güçlendirilmesinin taşıdığı devrimci potansiyele işaret ediyor.³⁷

³⁵ McCarthy: 1989: 91.

³⁶ Bkz. Özbek: 2015: 21-90.

³⁷ Özbek: 2015: 39.

Habermas’a yönelik eleştirilerin en temel olanlarından bir diğeri de, karşıt kamusal alan kavramsallaştırmasıyla da bağlantılı olarak, onun burjuva kamusal alanına ilişkin kavramsallaştırmasının çok fazla idealleştirildiğine yöneliktir. Bu idealleştirmeye yönelik eleştirileri Özbek iki başlık altında şöyle dile getiriyor:

Bu idealleştirmenin, iki ayrı ama bağlantılı yönü var. İlk Habermas burjuva kamusunun ‘rasyonelliğini’; rasyonel tartışma ve ilke olarak konsensüs boyutunu fazlaca vurguluyor, deniyor. Aşağı yukarı 1820-30’lara kadarki sınırlı liberal burjuva kamusundaki ortak sınıf çıkarına endekslenmeye dayanan konsensüse ulaşılabilirlik durumu, kamusal alandan genel olarak homojen ve tekil bir alan olarak bahsetmesini getiriyor. Bu, o dönemde burjuva sınıfı dışındaki, gerek öncülleri itibariyle gerek iletişim tarzı ve süreçleri itibariyle farklı-ayrı kamusalılık biçimleri üreten... ‘rasyonel akıl yürütme’ karakteri taşımayan ya da iletişim zeminini, eski düzene karşı aydınlanmış aristokrat kamularının ahbapça, kibar tartışma geleneğinden değil de, tepkisel ve isyankar halk kültürü geleneğinden türeten rakip ve karşıt kamuların varlığını ihmal etmesine neden oluyor.³⁸

Söz konusu idealleştirme eleştirisi, öteki sınıfların, farklı cinsiyetlerin, ırkların ve siyasi yaklaşımların burjuva bir kamusal alanla olan diyalektiğinin, karşılıklı etkileşimlerinin ve dönüşümlerinin görmezden gelinmesine atıfta bulunurken, Habermasçı burjuva kamusal alan kavramsallaştırmasının *dışlayıcı* bir karaktere sahip olduğunu ilan eder niteliktedir. Özbek’in yorumuyla, öteki kamusalılık biçimlerinin dışlanması, yapısal dönüşümün bir tür çöküş ya da yozlaşma temasıyla sonlandırmasının da temel sebeplerinden birini oluşturmaktadır.³⁹ Öyle ki Habermas daha sonra bu eleştiriye kabul ederken, karşıt kamusal alan dinamiklerini hesaba katan bir teoride, keskin bir yükseliş ve çöküş ya da yozlaşma karşıtlığından başka bir resmin ortaya çıkacağını belirtir:

Liberal kamusalılık içinde öne çıkan gerilimlerin kendi kendini dönüştürme potansiyelleri çok daha açıkça formüle edilmeliydi. Böyle yapılırdı, (19. Yüzyılın ortalarına kadar süren) erken liberal kamusal alan ile iktidarın tahrip ettiği sosyal devletçi kitle demokrasileri altındaki kamusal alan arasındaki karşıtlık, idealistçe yüceltilmiş bir geçmişle, kültür eleştirisi aynasında çarpıtılmış bir bugün arasındaki karşıtlık çınlamasına sahip olmayacaktı.⁴⁰

Habermas’ın *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*’nde öne sürmüş olduğu teorik çerçeveye gelen diğer bir eleştiri dışlama nosyonunu feminist bir perspektiften

³⁸ Özbek: 2015: 67.

³⁹ Özbek: 2015: 68-69.

⁴⁰ Habermas’tan akt. Özbek: 2015: 72.

sahiplenen Nancy Fraser tarafından getirilir. Ona göre, 20. Yüzyılın sonunda geç kapitalizmin koşulları altında demokrasi adına burjuva ya da liberal bir kamusal alan kavrayışına yaslanmak mümkün değildir. Öte yandan Habermas’ın eserin sonunda anlattığı çöküş ya da yozlaşma temasından sonra Eleştirel Teori’nin ihtiyacı olan bir kamusal alan kavramı da geliştirilememiştir.⁴¹ Fraser’ın eleştirileri ve çözüm önerileri genel olarak dört ana başlık halinde, şöyle dile getirilebilir. Habermas’ın söylediğinin aksine: (1) kamusal alan toplumsal eşitsizliklerin yalnızca paranteze alındığı değil, fakat tümüyle ortadan kaldırıldığı bir alan olmak durumundadır. (2) Toplumların çok katmanlı yapısına istinaden çoklu kamular hesaba katılmak durumundadır. (3) Ataerkil burjuva kamusunun ‘özel’ yaftasıyla tartışma dışına ittiği meselelerin kamusal tartışmaya dâhil edilmesi gerekmektedir. (4) Farklı kamusalılıkların hesaba katılması, güçlü ve güçsüz kamusalılıklar arasındaki ilişkinin kurumsallaşması sağlanmak durumundadır.⁴² Bununla birlikte, Fraser’a göre, her ne kadar idealist bir perspektiften karşıt kamusalılıkları gözardı eden bakış açısında rağmen, demokratik toplumlarda kamusal alanın üstlendiği işleve yönelik Habermasçı vurgu önemlidir. Tam da bu kamusal alan fikri, böyle bir eleştiriye imkan vermektedir.⁴³ Dolayısıyla son söz olarak Habermas’ın bu çalışmasında demokrasilerin kolayca sırtından atamayacağı, kurucu bir kategori olarak kamusal alana ilişkin kavramsallaştırmasının bireyin özgürleşim problemi açısından tartışılmaya değer bir çözüm önerisi sunmuş olduğu vurgulanabilir.

⁴¹ Fraser: 2015: 105.

⁴² Fraser: 2015: 131.

⁴³ Fraser: 2015: 111.

KAYNAKÇA

BENHABIB, Seyla (2012). “Kamu Alanı Modelleri”, *Cogito: Kent ve Kültürü*, çev. Doğan Şahiner, 8. Sayı, 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

CALHOUN, Craig (1996). “Introduction: Habermas and the Public Sphere”, *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, Massachusetts, and London, England, MIT Press, pp. 1-48.

DUBIEL, Helmut (1989). “Herrschaft oder Emanzipation? Der Streit um die Erbschaft der kritischen Theorie”, *Zwischenbetrachtungen: Im Prozess der Aufklärung*, (Hgg. von A. Honneth&T. McCarthy&C. Offe und A. Wellmer), F. am Main, Suhrkamp Verlag, Zweite Auflage, s. 504-518.

FINLAYSON, James Gordon (2005). *Habermas*, çev. Talat Kılıç, Ankara: Dost Kitabevi.

FRASER, Nancy (2015). “Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Var Olan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı” çev. Meral Özbek&Cemal Balcı, *Kamusal Alan*, Ed. Meral Özbek, 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, ss. 103-139.

HABERMAS, Jürgen (2005). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora & Mithat Sancar, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.

HABERMAS, Jürgen (2009). *Doğalcılık ve Din Arasında: Felsefi Denemeler*, çev. Ali Nalbant, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

MCCARTHY, Thomas (2015). “Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü’ne Önsöz”, *Kamusal Alan*, Ed. Meral Özbek, 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, ss. 91-94.

ÖZBEK, Meral (2015). “Kamusal Alanın Sınırları”, *Kamusal Alan*, Ed. Meral Özbek, 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, ss. 21-90.

TİMUR, Taner (2008). *Habermas’ı Okumak*, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.